

economisch en cultureel – die op één plaats binnen de stedelijke ruimte samenkomen en vanuit dit ruimtelijke perspectief integraal bestudeerd kunnen worden. Marktplaatsen als caleidoscoop op de dynamiek in de stedelijke samenleving door de eeuwen heen: dit verdient, weliswaar met een iets steviger theoretisch fundament, zeker navolging!

Rudolf Bosch, Streekarchivariaat Noordwest-Veluwe

Femke Knoop, *Hirsch & Cie in Amsterdam (1882-1976). Haute Couture op het Leidseplein* (Hilversum: Uitgeverij Verloren, 2018). 344 p. ISBN 9789087047283.

DOI: 10.18352/tseg.1134

Het in 1912 geopende Hirschgebouw aan het Leidseplein in Amsterdam imponeert nog steeds door zijn omvang. Tegenwoordig heeft Apple een grote vestiging in het gebouw en komt er een heel ander publiek dan in de hoogtijdagen van het modehuis Hirsch & Cie. Femke Knoop heeft over dat modehuis een luxueus uitgevoerd, maar toch niet duur boek geschreven. Directeuren en klanten, soms ook personeel, lieten zich regelmatig fotograferen bij fotoatelier Merkelbach, dat op de bovenste etage van het gebouw was gevestigd. De schrijfster maakt royaal gebruik van deze inmiddels openbare foto's. Familiekiekjes zijn zeldzamer in haar boek, hoewel ze zeker bestaan, zoals blijkt uit het anekdotische *Het verleden ruist voorbij* van Ivo Weijel (2018) over zijn familie. Het boek begint met de familiegeschiedenis van de oprichters, het personeel en de gebouwen waarin het bedrijf was gevestigd. Daarna volgen twee lezenswaardige hoofdstukken over kleding en reclame. Ook de klanten krijgen een apart hoofdstuk. Het boek eindigt met een korte conclusie en een uitgebreide verantwoording.

De Franse Sylvain Kahn, geboren in een dorpje in de Elzas, en de Duitse Sally Berg, geboren in het provinciestedje Warburg, ontmoetten elkaar bij de Brusselse hoofdvestiging van Hirsch & Cie. Samen richtten ze in 1884 in Amsterdam een vestiging van het modehuis op. Daarna volgde een opmerkelijke kettingmigratie van neven en nichten van beide oprichters, die onder meer leidde tot de oprichting van dat andere welbekende modehuis Maison de Bonneterie, in Amsterdam en Den Haag, en vestigingen van verscheidene Kahns in Den Haag en Utrecht. Sylvain Kahn trouwt met een zuster van Sally Berg. Zijn twee zonen René en Arnold werden ook directeur, en een neef van Sally Berg, Robert Berg, werd mededirecteur. Bij de oprichting verhuisden enkele ervaren Belgische personeelsleden van de Brusselse vestiging mee naar Amsterdam. Hoewel de oprichters joods zijn, hebben lang niet alle personeelsleden een joodse achtergrond. Vlak voor de

Tweede Wereldoorlog werden enkelen zelfs lid van de NSB. Bij het schrijven van de familiegeschiedenis leunt Knoop sterk op de ongepubliceerde herinneringen van René Kahn, de zoon van Sylvain Kahn en de grootvader van Ivo Weijel. Voor wetenschappers is het gebruik van bronnen in een proefschrift die door anderen niet kunnen worden geraadpleegd dubieus. Nu ken ik die memoires ook (H. Schijf, 'De firma Hirsch & Cie. Familienetwerken en modehuizen', *Misjopge* 26:2 (2013) 44-52), en ik kan getuigen dat de schrijfster ze zorgvuldig heeft gebruikt en dicht bij de tekst is gebleven.

Op de bovenste etages bevonden zich ateliers met naaisters en kleermakers. In de ateliers heerste een strenge hiërarchie. Foto's uit die tijd laten overvolle ruimtes zien, en optimaal ogen de werkomstandigheden niet. Er was een omvangrijk bestand aan winkeljuffrouwen, portiers, bezorgers en personeel voor het onderhoud van het enorme gebouw. Van personeel in de winkel werd aanvankelijk enige kennis van het Frans gevraagd. Daarnaast waren er leden van de administratie, inkopers en toezichthouders per afdeling en, niet te vergeten, liftjongens.

Voor de bouw van het grote Hirschgebouw in 1912 werd een eerder Hirschgebouw gesloopt, evenals een flink deel van naastliggende gevelwand aan het Leidseplein. De architect Alphons Jacot kreeg de opdracht. Hij was een commercieel architect die zijn opdrachtgevers altijd ter wille was. Zoals wel vaker in de architectenwereld, beschimpten zijn vakgenoten hem voor het Hirschgebouw. Het zou een plagiaat zijn van Selfridges Department Store in de Londense Oxford Street. Maar zoveel hebben die twee gebouwen niet gemeen, zo weet ik uit eigen waarneming, en gebouwen met klassieke zuilen waren in de mode in die tijd (Londen kent tientallen gebouwen met zulke zuilen). In één krant werd gesproken van 'het witte paleis', andere journalisten vonden het gebouw on-Amsterdams. Het gebouw zou volgens hen in iedere andere wereldstad kunnen staan. Dat was natuurlijk ook de bedoeling: een kosmopolitisch modehuis met internationale allure. Zo wilden de opdrachtgevers het. Dankzij Jacot is dat ook goed gelukt. Hij was bovendien een meester in het ontwerpen van wervende en verleidende interieurs waar de kleding goed tot zijn recht kwam, zoals dat hoort bij een modehuis. Het welgestelde publiek vond het prachtig en stroomde toe.

Het hoofdstuk over kleding en andere producten bevat een prachtige reeks kleurenfoto's van kledingstukken uit het Haags Gemeentemuseum gedrapeerd op poppen. Knoop biedt een informatief verslag van de modeontwikkeling uit die tijd. In mijn mannelijke lekenogen zien die japonnen en (trouw)jurken er prachtig uit, maar welke vrouw zou ze tegenwoordig nog willen en kunnen dragen, want veel gelegenheden om er mee te pronken zijn er eigenlijk niet in onze informele samenleving. Aan het begin van de twintigste eeuw was het ook niet vreemd dat vrouwen uit de hogere kringen zich enkele keren per dag omkleedden, er waren dus veel kledingstukken nodig. Mode, toen en nu, is altijd belangrijk geweest

als onderscheid tussen groepen en sociale klassen. Pierre Bourdieu *La distinction* (1979) wordt genoemd, maar dat leidt niet tot sociologische kanttekeningen. Knoop had nog een andere socioloog kunnen raadplegen, Thorstein Veblen die in zijn *The theory of the Leisure Class* (1899) een heel hoofdstuk aan kleding wijdt. Veblen ziet dure jurken als onderdeel van de pronkzuchtige consumptie (*conspicuous consumption*) bij de welgestelden waar hij zo kritisch over schrijft, namelijk Amerikaanse parvenu's aan het eind van de negentiende eeuw. Naast kleding waren bij Hirsch ook schoenen, parfums en accessoires te koop. Voor kinderen waren er de in die tijd populaire matrozenpakjes beschikbaar.

Het hoofdstuk over reclame geeft inzicht in hoe Hirsch & Cie aan werving deed. Het modehuis had een eigen reclameafdeling. De stijl van de reclames bleef opvallend consistent over de jaren, aanvankelijk met teksten in het Frans, maar al snel in het Nederlands. Er werd veel gebruik gemaakt van foto's met modellen, die bij reclames in tijdschriften werden geplaatst. De foto's werden in de Merkelbachstudio genomen. Van het favoriete model Letty van Wijk in de jaren twintig bestaan tientallen foto's. Over klanten geeft Knoop slechts inkijkjes. Zoals te verwachten laten haar voorbeelden zien dat het bijna allemaal vrouwen uit welgestelde kringen waren die regelmatig bij Hirsch kochten. De koopsters woonden niet alleen in Amsterdam, maar uit heel Nederland kwamen bestellingen binnen. En over Koningin Wilhelmina als klant wordt smakelijk verteld. Maar een systematisch overzicht is onmogelijk. Daarvoor ontbreken de benodigde gegevens. Verdwenen of weggegooid, wie zal het zeggen. Over het economisch reilen en zeilen van het bedrijf zijn nauwelijks gegevens bekend. Over hoeveel verdiend werd aan die kleding valt dus niets te zeggen.

Hirsch & Cie werd in 1976 gesloten. 'Met de sluiting van Hirsch verdween een van de invloedrijkste modehuizen van Nederland, dat internationale allure had,' schrijft Knoop in haar conclusie. Maar die positie was al eerder aan het tanen. Toen Hirsch in 1884 in Amsterdam opende was het nieuw en vernieuwend, onder andere met modeshows met modellen. Het modehuis was een aanwinst voor het Amsterdam van de Tweede Gouden Eeuw. De imposante nieuwbouw uit 1912 versterkte die positie. Maar de aangeboden japonnen waren duur, ook voor een welgestelde, maar wellicht terughoudende clientèle. Nederland bleef vooral een samenleving van sobere burgers. Pronkzuchtig vertoon was slechts aan een kleine groep besteed. Al in de jaren twintig stelt René Kahn daarom voor een confectielijn te beginnen. Alles van topkwaliteit, maar toch. Na de Tweede Wereldoorlog was een nieuw begin voor het geheel leeggeroofde pand moeizaam wegens gebrek aan kapitaal. En de jonge vrouwen van toen wilde zich anders kleden dan hun moeders en grootmoeders. Voor hen werd Hirsch steeds minder het vanzelfsprekende modehuis.

Grotere thema's zoals de belangrijke rol van Duitse migranten, joods en niet-

joods, aan het eind van de negentiende in de modewereld worden slechts aangestipt, hoewel uit de literatuurlijst blijkt dat de schrijfster wel veel relevante publicaties kent. Het is jammer dat de schrijfster de academische lat bij haar proefschrift in dat opzicht niet wat hoger heeft gelegd. Monografieën over Nederlandse modehuizen zijn zeldzaam en het is goed dat Femke Knoop over Hirsch & Cie een mooi verzorgd boek heeft gepubliceerd dat helder is geschreven en nieuwe kennis en details biedt. Het boek verdient een breed lezerspubliek.

H. Schijf, Universiteit van Amsterdam

Bart van der Steen, *In Leiden moet het anders. Geschiedenis van een SP-afdeling 1970-1982* (Hilversum: Uitgeverij Verloren, 2019). 178 p. ISBN 9789087047931.

DOI: 10.18352/tseg.1137

De opkomst van politieke partijen is in Nederland vaak een kwestie van enkele bekende personen die al dan niet vanuit een bestaande partij de aanzet geven. Heel anders is dat gegaan met de SP (Socialistische Partij). Deze partij heeft zich langzaam een plek in Nederland verworven na een moeizaam groeien vanuit plaatselijke afdelingen en enkele mislukte pogingen de sprong naar de Tweede Kamer te maken. Over de bekendste afdeling, Oss, schreef Kees Slager in 2001 al een boek (*Het geheim van Oss. Een geschiedenis van de SP*). Enkele jaren later gevolgd door Rudie Kagie die in een algemeen overzicht van de partij een hoofdstuk aan de afdeling Groningen wijdde (*De Socialisten. Achter de schermen van de SP*). Maar de SP is meer dan Oss en Groningen, daarom is het verheugend dat er nu ook een studie ligt over Leiden. In dit boek ontvouwt de Leidse historicus met een SP-achtergrond, Bart van der Steen, de ontwikkeling van deze afdeling tot het moment dat ze de eerste zetel in de Gemeenteraad bemachtigt.

Van der Steen maakte voor zijn geschiedschrijving gebruik van het persoonlijke archief van twee plaatselijke SP-prominenten en van krantenberichten. Ook nam hij interviews af. Het begin van de afdeling lag in de studentenbeweging van de jaren zeventig, toen een kleine groep activisten zich bekeerde tot het maoïsme. De belichaming daarvan was de Kommunistiese Eenheidsbeweging Nederland (marxisties-leninisties), opgericht door een aantal dissidente leden van de Communistische Partij Nederland die hun oren lieten hangen naar de Chinese communisten toen dezen in conflict met de Russen kwamen. Rond 1970 bestond er tamelijk veel sympathie voor de partij van Mao die immers overal het verzet tegen het Amerikaanse imperialisme steunde. Van de gruwelen die tijdens de binnenlandse Culturele Revolu-